

PAPER DETAILS

TITLE: Ürper- Fiilinin Kökeni

AUTHORS: Erol Güngördü

PAGES: 83-97

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/54766>

Ürper- Fiilinin Kökeni

Erol Güngördü*

Özet: Türkçenin en eski sözlerinden olan örper-~ürper- 1. '(tüyler) kabarmak, diken diken olmak'; 2. mec. 'korkmak', örpe-~ürpe- fiil tabanına fiilden fiil türeten -(x)r- ekinin ulanmasıyla oluşmuştur. Örpe-~ürpe- fiil tabanının kökünde ör-~ör- 'yükselmek, çıkmak, belirtmek' fiilini görürüz. Bu tabanın yapısında yer alan -pA- pekiştirme eki, yapı bilgisi çalışmalarında ihmale uğramış bir söz yapımı ögesidir. Ürper- fiilinin ikincil bir biçim olduğu, ör-~ör- kökünün tanıklığıyla anlaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: örper-~ürper-, ör-~ör- , -(x)r-, -pA-, köken bilgisi, söz yapımı.

The Origin of the Verb Ürper-

Abstract: Örper-~ürper- 1. 'to bristle, stand on end'; 2. fig. 'to fear', which is one of the oldest words of Turkish language, is formed with deverbial suffix -(x)r- added to örpe-~ürpe- verbalstem. In the root of the örpe-~ürpe verbal stem, we see the verb ör-~ör- 'to rise'. Intensive suffix -pA- which is in this verbal stem's structure is a word formation element which is ignored in morphological studies. It is concluded that the verb ürper- is a seconder form with the root ör-~ör- 's witness.

Key words: örper-~ürper-, ör-~ör- , -(x)r-, -pA-, etymology, word formation.

Eski Türkçe çağından beri tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında tanıklanan ürper-~örper- fiili, köken açıklanması sağlam bir biçimde ortaya konmamış sözlerimizden biri olarak ilgi uyandırıcıdır. Tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarındaki verilerin ışığında ürper- fiilinin sağlıklı bir çözümlemesi mümkün görünmektedir.

Ürper-~örper- fiilinin yapısına ilişkin tartışmalarda başlıca iki görüş ileri sürülebilir. Bu savlardan ilki ürper-~örper- fiilinin tasarlanmış bir ürp-örp kökünden oluş bildiren fiiller türeten +Ar- ekiyle geliştiğidir. Ancak tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında Kırg. ürp 'tulumun cidarında kalan kımız

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi/ANKARA erolg@gazi.edu.tr

posası' (KırgS II:797) dışında bir veriye rastlanmadığı gibi bu kelimenin de anlam bakımından çözümlememize yardımcı olmayacağı apaçıktır. İkinci sav; *ürpe-~örpe-* fiilinin, nesnesiz fiiller türeten *-(x)r-* ekiyle genişlemiş bir biçim olduğudur. Bu ikinci sav kabul edilecek olursa –nitekim biz bu görüşteyiz- *ürpe-~örpe-* gövdesinin yapısının da açıklığa kavuşturulması gerekir. Özünde *ürp~örp+A-* kuruluşlu bir yapıdan söz edilemeyeceğine göre başka bir teklif söz konusu olmalıdır.

Özünde Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen *ürpe-~üpre-* 'birden korku, tiksinti duymak, ürpermek' (DerSXII:4795), *ürper-~örper-* fiilinin bu tabandan geliştiğine güzel bir tanıktır. *Ürpe-~üpre-* (göçüşmeli biçim) gövdesinin *ür- [<AT hür- 'üflemek, üfürmek' (TDBUÜ:185)]* köküyle ilgilendirilmesi düşünülemez: ET *ür-* 'üflemek' (EDPT:195), Krh. *ür-* 'üflemek' (DLT I:164, 337), *ürül-* 1. 'şişmek, kabarmak'; 2. 'üflenmek, şişirilmek' (DLT I:195), Harz. *ür-* 'üflemek' (KE II: 684), *ürül-* 'kabarmak, şişirmek' (ME:198), Kıpç. *ür-* (II) 'üflemek' (KıpçTS:298), Çağ. *ür-~hür-* 'üflemek' (KİF: 709), ETT, Osm. *ür-* (I) 'üfürmek, üflemek' (TarS VI:4082-4083), *ürül-* 1. 'üfürülmek, üflenmek'; 2. 'şişirilmek' (TarS VI:4083-4084), TT (ağ.) *ür-* (II) 'üfleyerek şişirmek' (DerS XI:4070), *ürül-* 'şişmek, şişmanlamak' (DerS XI:4071), *ürgün* 'şişkin, dolu' (DerS XI, 4069), TT *üfür-* 1. 'dudakları büzerek hızla nefes vermek, üflemek'; 2. '(rüzgâr) esmek'; 3. 'üfleyerek bulunduğu yerden ileriye sürmek'; 4. 'üfleyerek çalmak' (MBTS III: 3265), Azb. *üfür-* 'üflemek' (AzbTS II:1175), Tat. *ür-~ör-* 'üflemek, üfürmek' (KW:121), Kzk. *ür-* 'üflemek, soluk vermek' (Kzk-TürkS:599), Kkalp. *ür-* 1. '(rüzgâr) esmek'; 2. 'üflemek, soluk vermek' (KkalpTTS IV:414), Krç.-Malk. *ür-* 'üflemek' (Krç-MalkTS:423), Alt. *ür-* 'üflemek' (Alt-TürkS:197), Tel. *ürgen* 'şişirilmiş, içi hava dolu' (TelS:127), Şor. *übür-* 'üfürmek, üflemek, esmek' (ŞorS:123), Hks. *ür-* 'üflemek' (Hks-TürkS:549).

Örpe-~ürpe- gövdesinin göçüşmeli biçimine Malatya ağızında rastlanır: *üpre-* 'ekintopraktan yeşerip çıkmak' (DerS XI:4067) <*ürpe-*. İlgili ağızda bu veriye ilişkin örnek cümledeki ikilemeli kullanış (*üpre-kalk-*), *ör-~ör-* 'çıkmak, yükselmek' köküyle uyşur niteliktedir: *afyonlar üpremiş kalkmış* (SDDIII:1433). Aynı kavram alanında yer alan şu tanıklar da *üpre-* gibi *ör-~ör-* (>*ür-*) fiilinden gelişmiş eş köklü şekillerdir: *ürtmek* 1. 'taze filiz'; 2. 'soğan cücüğü', *ürtmeklen-* 'sürgün vermek' (DerS XI:4070), *ürtmek* 'sürgün, filiz' (DerS XII:4795), *hürtmek~ürtmek* 'otların, sebzelerin, üzüm bağlarının taze, sulu sürgünleri' (Mers S:232), *hörtmek* 'soğanın tohuma kaçan kısmı' (DerS VII:2435) <**ür-t-~*ör-t-* (pekiştirme eki) <*ör-* ./h/ li biçimler, kök hece ünlüsünün uzunluğuna tanık sayılabilir. *Ürtmek* sözünün *ör-* 'yükselmek' köküyle ilişkilendirilmesi için ayrıca bk. Gülensoy, 2007: 995-996.

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında yalın /genişlemiş biçimleriyle yaygın olarak kullanılan *ör-~ör-*, *örper-~ürper-* fiilinin köküne ışık tutar: ET

ör- ‘çıkmaq (yukarı), yükselmek’ (EDPT:195), *ör-* ‘baş kaldırmak, isyan etmek (?)’ (OrhTG:251), *ör-* ‘yükselmek, (topraktan) çıkmak, bitmek, yetişmek’, *örüt-* ‘yükseltmek, beslemek, yetiştirmek’ (AY III:108), *örle-* ‘yükselmek’ (EUTS:152) <*örü* ‘yukarı, dik’ +*le-*, *örtür-* ‘çıkarmak, yükseltmek’ (ETG:291), Krh. 1. *ör-* ‘(bulutlar) belirlemek, çıkmak, yükselmek’ (DLT I:173, 257); 2. ‘(koyunlar) otlağa çıkmak, geceleyin otlamak’ (DLT I:173), *örüş-* ‘(bulut) belirlemek’, *örle-* ‘(bulut) yükselmek’ (OYTŞ:242), *örle-* ‘yükselmek, belirlemek, çıkmak’ (KB III:363), *örü* ‘yüksek, dik, üst’, *örile-* ‘böbürlenmek’ (OYTŞ:242) <ET *öri* ‘yüksek, vakur’ (EUTS:152), *örün-* ‘kalkmak, dikleşmek’ (DLT I:201), Harz. *ör-* ‘yükselmek, ayağa kalkmak’ (NF III:339), *örke-* ‘yükselmek’ (KE III:509) <*ör-ke-* (pekiştirme eki), *örle-* ‘yükselmek, çıkmak, belirlemek’ (KE III:509) <*örüle-*, *örü tur-* ‘ayakta durmak, durmak’ (KTSV:215), *öre* ‘direk, sütun’ (KTSV:213) <*ör-e*, Kıpç. *ör-* (II) ‘kalkmak’ (KıpçTS : 211), *ör-* ‘yetişmek, (bitki) büyümek’ (KİF:599), *örü tur-* ‘ayakta durmak’, *örü* (I) ‘ayakta durmak’ (Kıpç TS:212), *örleş* ‘tepe, yokuş’ (Kıpç TS:212) <**örü+le-ş*, ETT *örü tur-/dur-* ‘ayağa kalkmak, ayakta durmak’ (TarS V:3122-3127), *örü* ‘kalkık, dik’ (TarS V:3120), *örü~öri* ‘otlak, yaylım, mera’ (TarS V:3120-3121), Osm. *örü kalk-* ‘ayağa kalkmak’ (TarS V:3127), *örü dur-* ay. (EÇSOS:186), *örü* ‘çemen, çayır, otlak’ (a.y.)

TT (ağ.) *ör-* 1. ‘yükselmek; çıkmak, belirlemek’; 2. ‘(tırtıl, böcek vb. için) yürümek’; 3. ‘(sürü için) yanlamasına açılarak otlayıp ilerlemek’; 4. ‘(çocuk için) emekleyerek dolaşmak’ (Çağbayır, 2009:464), *örele-* ‘(yeni yürümeye başlayan çocuk için) kimi zaman yürüyerek çoğunlukla da emekleyerek çevrede dolaşmak’ (Çağbayır, 2009:463), *örü-* ‘hayvanlar gece otlanmaya çıkmak’, *örüt~yörüt-* ‘hayvanları otlatmaya çıkarmak’, *örüm~örü~örün* ‘hayvanların gece otlanması’ (MersS:298), *örüm* 1. ‘sürünün gece otlaması’; 2. ‘sürünün sabah erkenden otlanması’ (DerS IX:3353), *örü~örün-* 1. ‘hayvanlar gece yayılmak, otlamak’; 2. ‘hayvanları gece otlattıktan sonra ağıla sokmak’ (DerS IX:3354), *örüş* ‘yaylım, otlak’ (SDD III, 1118), *örü* (III) 1. ‘ayakta durma’; 2. ‘dik’ (DerS IX:3351), *örüle-* (II) ‘gece uyuyamayan kimse kalkmak’ (DerS IX:3353), *örle-* ‘yokuş yukarı çıkmak’ (SDD III:1116) <**örüle-*, *örükle-* (I) ‘tırmanmak’ (DerS XII:4627), *örü kalk-* ‘ayağa kalkmak’ (DerS IX:3352), *ört-* ‘(ördek) kalkmak, havalanmak’ (DerS XII:4627) <**ör-t-* (pekiştirme eki), krş. *azıt-<az-*, *örelen-* (II) ‘sallanmak, dalgalanmak’ (DerS IX:3345), *örele-* (IV) ‘(yeni yürümeye başlayan çocuk, keklik) seke seke yürümek’ (DerS IX:3345) <*ör-ele-* (sıklık eki), *örmele-* ‘çocuk emeklemek’ (SDD III:1116) <**ör-mele-* (sıklık eki), Azb. *örü-* ‘üreyip çoğalmak, türemek’ (Azb DL II:437), *örü dur-* ‘dirilmek, ayağa kalkmak; harekete geçmek’ (AzTDK:219), *örüş* ‘hayvanların otladığı alan, yer, mera, otlak’ (AzbTS II:947) Türkm. *ör-* 1. ‘bitmek, göğermek’; 2. ‘dökmek, meydana çıkmak (yara, döküntü vb. için)’; 3. ‘tüy çıkmak’; 4. ‘ayağa kalkmak’, *öri* ‘mera, otlak’,

örüz- 1. ‘uyandırmak’; 2. ‘ürkütme, kaçırmak’; 3. ‘ayağa kaldırmak’, *örçe-* ‘çoğalmak, nesli artmak’ (Türkm-TürkS: 507) < **örüñ+e-* < **örüñ* < **ör-ü-ñ*, *öre* ‘evin içinden geçen direk’, *ör tur-/gal-* ‘ayağa kalkmak, doğrulmak’ (Türkm-TürkS:506) < *örü*, Kırg. *ör-~örü-* ‘emeklemek, (kütle hâlinde) yukarıya doğru çıkmak’, *örüş* ‘avul yakınındaki otlak, mera’, *örmele-* ‘tırmanmak, emeklemek’ (KırgS II:615), *örçü-* ‘üremek, gelişmek’ *ösüp örçüp~önüpörçüp* ‘büyüyüp gelişerek’ (KırgS II:614) < **ör-çü-*, Kzk. *ör-* (II) 1. ‘(hayvanlar) otlağa çıkmak, yayılmak, otlamak’; 2. mec. ‘hep birden, topluca hareket etmek’ (Kzk-TürkS:430), *örle-* 1. ‘yukarı doğru çıkmak’; 2. ‘yükselmek, havalanmak’; 3. mec. ‘ilerlemek, gelişmek’ (Kzk-TürkS:431), Kkalp. *ör-* 1. ‘(hayvanlar) otlağa çıkmak, yayılmak’; 2. ‘(kurt, kurtçuk) tırmanmak’ (KkalpTTS IV:62), Krç.-Malk. *öre* ‘dik, yüksek’, *örel-* 1. ‘tırmanmak’; 2. ‘endişelenmek’, *örçü-* ‘büyümek, yetişmek’ (Krç-MalkTS:317), *örleş* ‘otlak’, *örü* ‘dik, yokuş’, *örümle-* ‘tırmanmak, yukarı çıkmak’, *örüş* 1. ‘yokuş’; 2. ‘sırt, tepe’, *örüşlü* ‘çayır, otlu’ (Krç-MalkTS:318), YUyg. *örkeş* ‘kabaran dalga, dalga’ (< **ör-ke-ş*), *öre* ‘dik, tepe, yokuş’, *örlet-* ‘yükseltmek; (koyunları) dağ yamacına sürmek’ (YUygTS:306), *örmele-* ‘emeklemek, tırmanmak’ (YUygTS:307), Özb. *örlä-* ‘çıkmak, yükselmek’, *örmälä-* ‘tırmanmak, yürümek (hayvan)’ (Özb-TürkK:126), Alt. *örölö-* ‘yükselmek’ (Alt-TürkS:144) < *örö* ‘yukarı, ileri’ < **örü*, Tel. *örlön-* ‘büyümek (insan, hayvan, bitki)’ (TelS:80) < *örö* ‘yukarı, yukarı doğru’, Hks. *öörle-* ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ < *öör* ‘yukarı’ (< **öörü*), *öörle-* 1. ‘yükselmek, gururlanmak’; 2. ‘yukarı çıkmak, yükselmek’, *öörel-* ‘yukarı çıkmak’ < *ööre* ‘yukarı, yukarıya’ (Hks-Türk S:337), Şor. *örle-* 1. ‘yukarı çıkmak, yükselmek’; 2. ‘güneş doğmak, güneş çıkmak’, *öre* ‘yukarı, yukarıya’ (ŞorS:73), Tuv. *örü* ‘yukarı, yukarıda’ (TuvTS:86).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe çalışmalarında *ürper-* ve onunla eş tabanlı türemelerin söz başı ünlülerinin /ö/ mü /ü/ mü okunması gerektiği önemli bir sorun olarak belirir. Nitekim sunacağımız örnekler, bu hususa ilişkin tutum farklılıklarını gözler önüne serer. Biz *ör-~ör-* kökünün tanıklığında /ö/’lü okumaların doğru olacağı inancındayız. Bu anlayışla Kaşgarlı’daki verileri /ö/ okuyuşuyla vermeyi yeğledik:

ET *ü(r)per-* ‘(tüy) ürpermek’ (OTWFII:537), Krh. *örper-* ‘(tüy) ürpermek’: *takagu örperdi* “Horoz dövüşmek için tüylerini kabarttı”, *anın yîği örperdi* “Onun (adamin) bedeni diken diken oldu”, *örper-* ‘kabarmak, diklenmek’: *er örperdi* “Adam öfkesinden ya da dövüş için kabardı, diklendi” (DLT I:217), Harz. *ürpert-* ‘ürpertmek’, *üpert-* ay. (ME:197) < *ürpert-*, *örper-* ‘(saç için) dağınık, karmakarışık olmak’ (NFIII:339), Kıpç. *ürper-* ‘kaşımak’ (Kıpç TS:298), ETT *ürper-* ‘ürpermek’ (KurT:605) için bk. *ditreyü ürper-* ‘ürpermek, titremek’ (KurT:159), *ditre-* ‘sarsılmak, titremek’ (a.y.), Osm. *ülper-* ‘(tüy) ürpermek’ (TarS VI:4067) < *ürper-*, TT *ürper-* 1. ‘üşüme, korku, endişe, ürkme vb. gibi sebepler yüzünden vücuttaki tüyler dikilip deri nokta

nokta kabarmak'; 2. 'titremek, sarsılmak'; 3. mec. 'korku, kaygı ve kuşku veren bir şeyden, hoşla gitmeyen ürkütücü bir ihtimalden dolayı endişe duymak, korkuya kapılmak, korkmak' (MBTS III:3271), *ürperti* 1. 'vücuttaki tüylerin dikilip derinin nokta nokta kabarması durumu'; 2. 'korku, kaygı, kuşku vb. durumlardan endişe duyma hali', *ürpert-* 'ürpermesine sebep olmak' (MBTS III:3272), *tüyleri ürper-* 1. 'tüyleri diken diken olmak'; 2. mec. 'dehşet içinde kalmak, büyük bir korku duymak' (MBTS III:3219), TT. (ağ.) *ürper-* 'korkmak' (DerS XI:4070), *örper-* 'ürpermek' (DerS IX:3349), Azb. *ürper-* 'ürkme veya üşüme neticesinde tüyleri dikilip deride iğne gibi kabarmak', *tükleri* (eti, bedeni, endamı) *ürper-* 'tüyleri diken diken olmak, derisi kabarmak (korku, heyecan vs.den dolayı)' (AzbTS II:1182), *irpe* 'ürperti', *irpé get-* 'ürpermek' (AzbTS II:709).

Gülensoy'un kapsamlı çalışmasında da *ürper-* fiili, *ör-* 'yükselmek' köküyle birleştirilir (2007:995-996).

Bodrum ağzından derlenmiş şu ilgiye değer tanık, *ürper-~örper-* fiiliyle birleştirilebilir: *hörpül-* 'dikleşmek, diken diken olmak': *tüylerim hörpüldü* (DerS VII:2435). Bu fiil, *hörpe-r->hörpe-l-* (benzeşmezlik) *>hörpü-l-* gelişmesine bağlanabileceği gibi *hörpe-l->hörpü-l-* şeklinde bir yuvarlaklaşmaya da uğramış olabilir.

Ürper-~örper- (<*Örper-*) fiilinin yapısında yer alan *-(x)r-* eki, ulandığı nesnesiz tabanla eş anlamlı oluş fiilleri türeten bir ektir: ET *süçir-* 'tatlılaşmak' (OTWFII:535) <*süçi-* 'tatlılaşmak', ET *talpır-* 'kanat çırpma' (OTWFII:537) <*talpı-* 'kanat çırpma', Krh. *yılır-* 'ılımak, az ısınmak' (DLT I:179; DLT II:283) <*yılı-* 'ılımak', *yunçır-* 'kötüleştirmek' (DLT III:98) <*yunçi-* 'kötüleştirmek' (DLT II:281; DLT III:303). *-(x)r-* eki için ayrıca bk. OTWF II:535-541; Orh TG:96.

Örpe-~ürpe- gövdesinde de korunan *-pA-* eki ise Türkçe ek varlığının tanınmamış üyelerinden olup pekiştirmeli fiiller türeten bir ektir: ETT *çalpan-* 'çalkanmak' (TarS II:819) <*çal-* 'vurmak, çarpmak, atmak', TT (ağ.) *çalpa-* 'yumurta ile unu çarpmak, kaşıkla çarparak *karıştırmak*, *çalkamak*' (MersS:78) <*çal-* 'karıştırmak, yemeği karıştırarak pişirmek', Krç-Malk. *kıypa-* 'kesmek, doğramak' (Krç-MalkTS:263) <*kıy-* 'kesmek, kırpma', Krç.-Malk. *çaypal-* 'dalgalanmak, çalkalanmak' (Krç-MalkTS:171) <**çay-*, krş. *çayka-* 'çalkalamak, sallamak' (a.y.), Kıpç. *çayhal-* (I) 'fışkırdamak, çağlamak, uğuldamak', *çayhal-* 'kımıldanmak, oynatılmak' (Kıpç TS:47) <*çay-ka-l-* <**çay-* <ET *yay-* 'sallamak, sarsmak' (ETG:310), Krh. *yay-* 1. 'sallamak, çalkamak'; 2. mec. '(gönül için) meylettirmek' (DLT III:245, 246, 247), Türkm. *sürpe-* 'sürekli sürtmek' (Türkm-TürkS:583). *-pA-* ekine ilişkin daha geniş bilgi için bkn. Güngördü 2009: 42-44.

Örpe~ürpe- (<*örpe-*) tabanının iştaş çatısı *Dīvānu Lugātī't-Türk'te* *eren örpeşdi* “Yiğitler birbirlerine karşı kabardı”, *eren arıg örpeşür* “Yiğitler birbirine karşı iyice kabarıyor, birbirlerini kızıştırıyorlar” (I:229,230) tanıklarıyla belirlenir. Bu fiilin Atalay, Erdal (OTWF II:537) ve Clauson (EDPT:199) tarafından, *ürper-* gelenekli okuyuşuna koşut bir biçimde *ürpeş-* olarak okunuşuna karşılık T. Tekin'in *örpeş-* (OYTŞ:242) biçimini yeğlemesi, fikrimizce söz konusu fiilin kökünü açıklamaya imkan verişiyile daha doğru bir okuyuştur. *Dīvānu Lugātī't-Türk'te* yalın biçimde tanıklanmayan *örpe-* fiilinin oldurumlu kullanılışı da tespit edilir: *er başın örpetti* “Adam başını (saçlarını) kabarttı”(I:260).

Örpe~ürpe- tabanının sonucu bir niteliği veren *ürpek~örpek* türemesi, *ör~ör-* köküyle uygunlaşan anlam gelişmeleriyle gerek tarihî Türk dili alanında gerekse çağdaş Kıpçakça alanında karşımıza çıkar: Krh. *örpek* ‘(tüyleri) ürpermiş, kabarmış (insan ya da hayvan için)’ (DLT I:103) <**örpe-k*, Harz. *örpek* ‘dolaşık (saç)’ (NFIII:339), Kıpç. *ürpek* ‘kırırcık, karışık’ (KıpçTS:298), *üprek* ‘ürpermiş (saç)’ (İrşM:296 b/5) <*ürpek*, Osm. *ürpek* ‘ürpermiş (saç)’ (TarS VI:4083). Kırğ. *ürpök* ‘ürpermiş (saç)’, *ürpök çaç* ‘kabarık saç, kabarık saçlı’ (KırğS II:797) <*ürpek*, Kzk. *ürpek* 1. ‘yeni tüylenmeye, büyümeye başlayan (kuş yavrusu)’; 2. ‘dağınık, karışık (saç)’ (Kzk-TürkS:600), *ürpek şaş* ‘dik saç’ (KzkTS:298), Kkalp. *ürpek* ‘dağınık (saç için)’, *ürpek baş* ‘saçı dimdik baş’, *ürpeken-* ‘ürpek olmak, (saç) dimdik olmak, dikleşmek’ (Kkalp TTS IV:415).

Sadece Kırgız Türkçesinde rastlanan *ürpöñdö-* fiili de *ürpek*’le eş tabanlı bir türemedir: Kırğ. *ürpöñdö-* ‘horozlanmış, hiddetlenmiş görünüşte bulunmak’ (KırğS II:797), *ürpöñdö-* 1. ‘(saçlar) ürpermiş, kabarmış görünüşte olmak’; 2. ‘kızmak, hiddetlenmek’ (KırğTTS:663) <**ürpöñle-* <**ürpöñ* <**ürpeñ* <**ürpe-ñ* <**ürpe-*. Fiilin bildirdiği eylemin sonucu nitelikler türeten *-ñ* eki için bk. Kırğ. *uyañ* 1. ‘çekingen, sıkılgan, pısırkık’; 2. ‘yumuşak, nârin, nazik’ (KırğS II:790) <**uya-ñ* <**uya-*, bk. *uyal-* ‘utanmak’ (KırğS II:789), *süyröñ* ‘sürüklenen’ (KırğS II:674) <*süyrö-* ‘sürüklemek, yerde çekerek götürmek’. *-(x)ñ* ekinin Eski Türkçedeki durumu hakkında bk. OTWFI:337-338; Clauson, 1967:24.

Kırğ. *ürpögöy*, *ürpek* genişlemesi bir veri olarak görülmelidir: *ürpögöy* ‘karışık, dağınık (saç, tüy)’ (KırğTTS:663) <**ürpököy* <**ürpek+ey*; yapı bakımından krş. *alagay* ‘patlak gözlü’ (KırğS I:19) <**alakay* <**alak+ay* <*alak* ‘dışarı fırlamış, çıkık (gözler hakkında)’, *apakay* ‘beyaz, apak’ (KırğS I:36) <*apak+ay* <*apak~appak* ‘büsbütün ak, bembeyaz’, *coloy* ‘adet, nizam’ (Kırğ S I:222) <*colay* <*col+ay* <*col* 1. ‘yol’; 2. ‘tertup, adet’ (KırğS I:220).

Tarihî Türk dili alanında +*Ay* eki için yeterince tanık vardır: Harz. *küçey* ‘zor, güç’ (ME:153) <*küç* ‘güç, kuvvet’, *yükey* ‘yüksek, yüce’ (ME:213)

<*yük+ey, krş. TT *yüksek* <*yük+se-k, Krh. *yükse-* ‘yükselmek, uzamak’ (KBIII:561), Kıpç. *terkey* ‘tez, çabuk’ (KıpçTS:271) <*terk* ‘hızlı, çabuk’, Krh. *oñay* ‘kolay’ (DLT I:41) <*oñ* ‘kolay’, Osm. kuzey ‘güneş görmeyen yer’ (TarS IV:2763) <*kuzay* <*kuz*+*ay* <*kuz* ‘güneş görmeyen serin yer’.

Örpe~*ürpe*- tabanlı şu ilgi uyandırıcı sözler de şüphesiz *ör*~*ör*- köküyle ilişki kurmayı gerektirir: Harz. *ürper*-‘pürçeklenmek’ (ME:197) <**ürpe-r*-, *ürpek* ‘saçak, püskül’ (ME:197) <**ürpe-k*, *üpürçük* ‘saçak, püskül’ (ME:197) <**ürpercük* <**ü(r)pe-r+cük*, Türkm. *üpürçük* ‘kumaşın yüzünde veya kenarındaki iplik uçları, hav, saçak’ (Türkm-Türk S:656), Azb. (ağ.) *üpbecik* ‘kabarcık’ (AzbDL II:601) <**üppəcik* <**ürpe-r+cik*, krş. Harz. *kaparçuk* ‘kabarcık’ (NF III:199), Kıpç. *kabarçuk* ‘kabarcık’ (Kıpç TS:121) <**kāpar+çuk* <**kāp-ar* <**kāp*-, Osm. *kabarcık* ‘yanıkara, şarbon, kara kabarcık’ (TarS IV:2146), ETT *kabar kabar ol-* ‘yer yer kabarmak’ (TarS IV:2146,2147), **kāp*- ‘şişmek, kalkmak, kabarmak, büyümek’ için bk. Krh. *kapa* ‘kalkmış, kabarmış’ (DLT III:217) <**kāp-a*, *kapar-* ‘kabarmak, şişmek’ (DLT II:71) <**kāpa+r*-, ETT *kaba* ‘büyük, iri, kocaman’ (DerS IV:2143), TT(ağ) *gaba* (III) ‘kalın, şişman’ (DerSVI:9), Türkm. *gāba* 1. ‘büyük’; 2. ‘çok’, *gabar-* 1. ‘(tomurcuk) kabarmak, şişmek’; 2. ‘(yanak) kabarmak, şişmek’; 3. ‘kabarcık çıkmak, su toplamak’; 4. mec. ‘çalımlı bir tavıra girmek, kurum satmak’(Türkm-TürkS:215), Hks. *hapçı-* ‘şişip irinleşmek’ (Hks-TürkS:147) <**kap-çı-* <**kap-* <**kāp*-. Kıpç. *örpek* ‘mızrağın ucundaki tuğ, develerin boynundaki kotaz’ (Kıpç TS:212), TT (ağ.) *örpek* ‘büyük mantar’ (DerS IX:3349), *ürpek* ‘mazı ağaçları üstündeki tüylü nesne’ (DerS XI:4070), Azb. *örpek* ‘başörtü’ (AzTDK:219), *örpek* 1. ‘kadınların başlarına örttükleri büyük başörtüsü (ipek veya pamuklu vs.); 2. mec. ‘örtü’ (AzbTS II:946), Türkm. *ürpük* ‘halı, kumaş, baş örtüsü vb. nesnelerin kenarındaki iplik uçları, saçak’ (<**ürpek*), *ürpüncek* ‘baş örtüsünün kenarı’ (Türkm-TürkS:656) <*ürpün-cek* <*ürpün-* ‘başörtüsü takmak’ <**ürpe-n* <**örpe-n*-, TT (ağ.) *ürpelek* 1. ‘darmadağınık (saç için): *ürpelek saçlı*; 2. ‘alnı beyaz nişanlı hayvan’ (AD II:136), Kzk. *üpelek* ‘kamış vb. bitkilerin ucundaki püskül, saçak’ (Kzk-TürkS:599), Kkalp. *üpelek* ay. (KkalpTTS IV: 413) <**ürpelek* <**ürpe-(e)le-k* <**örpe-(e)le-k* krş. TT *yatalak* <*yat-alak* <*yat*-. TT (ağ.) *ürlük* ‘başörtüsü’ (DerS XI:4070)de *örpek* (yuk. bk.) gibi *ör*~*ör*- kökünden gelişmiş bir biçim sayılmalıdır.

Eski Türkiye Türkçesinde tesadüf olunan *ürpeleş-* ‘kaynaşmak, harekete gelmek’: *İskender leşkeri dahi yerlerinden durup ürpeleşti* (TarS VI:4083) ile Zonguldak ağzından derlenen *ürbelen-* ‘karışmak, bozulmak, kırılmak, zedelenmek’ (DerS XI:4067), *ürbelen-* ‘bozulmak, zedelenmek’: *bu atın tüyü ürbelenmiş, kalbim sana karşı ürbelendi* (SDD III:1433) fiillerinin, eş tabanlı ve eş ekli genişlemeler oldukları bellidir: *ürpeleş-* <**ürpele-ş-*, *ürbelen-* <**ürpele-n-* <**ürpele-* <**ürpe-(e)le-* (sıklık eki) <**örpe-(e)le-*. Ayrıca

ürpeleş- fiilinin *dur-* ‘kalkmak’ ile birlikte kullanılışı dikkat çekicidir. Yine Sivas ağzından derlenmiş *ürber-* ‘bir savı kanıtlamak için boşuna çalışmak’ (DerS XI:4067) de ancak *ör-~ör-* köküyle ilgilendirilebilir: *ürber-* < **ürpe-r-* < **ürpe-* < **örpe-* < **ör-~ör-*; krş. Azb. *örü dur-* ‘dirilmek, ayağa kalkmak, harekete geçmek’ (Az TDK:219). *Ürbelen-* fiilinin somut ve soyut anlatışlar kullanılışı şaşırtıcı değildir. Nitekim *ör-~ör-* köküyle bu kökten gelişen *örit-* fiili, erkenden somuttan soyuta geçişin güzel örnekleridir: ET *ör-* ‘(düşünce) belirlemek’: *köğlümde inça sakınç ördi* (EDPT:195), *örit-* ‘yükselmek, (fikir) beslemek’ (ETG:290) < *ör-i-t-* (pekiştirme eki) < *ör-* ‘yükselmek’.

Ör-~ör- kökünden gelişmiş +*Ay-*ekli türemeler, Oğuz alanında değil Kıpçak ve Karluk alanlarında gözlemlenir: Kırg. *ürpöy-* 1. ‘dağınık, karışık olmak’; 2. ‘korkmak, ürkmek’ (Kırg TTS:663), *ürpöy-~ürpüy-* ‘horozlanmak, hırslanmak, kızmak’ (KırgS II:797) < **ürpögöy* < **ürpögöy* < **ürpököy* < **ürpök+Ay-* < *ürpök* ‘ürpermiş (saç)’ < *ürpek*. Dudak çekimine girmeyen *ürpüy-* biçimi, *ürpöy-* > *ürpüy-* gelişmesinin sonucu olmalıdır; *cün ürpiyüt-* ‘tüy ürpertmek’(a.y.). Kzk. *ürpiy-* 1. ‘(saç) dağınık, karışık olmak’; 2. mec. ‘titremek, çok üşümek’; 3. mec. ‘korkmak, ürkmek’ (Kzk-TürkS:600), *ürpiy-* 1. ‘korkmuş, ürkmüş gibi durmak’; 2. ‘(saç) karışık ve dik olmak’ (KzkTS:298) < **ürpiği-* < **ürpigiy-* < **ürpikiy-* < **ürpik+ey-* < **ürpik-ürpek* ‘dikleşmiş, dağınık (saç)’ (KzkTTS II:440), *ürpiyis-* ‘korkmuş, heyecanlanmış vaziyette bulunmak’ (KzkTS:298) < *ürpiy-i-ş-*, Kkalp. *ürpey-* 1. ‘(saç, tüy) dağınık, karışık olmak’; 2. ‘kormak, ürkmek’ (KkalpTTS IV:415), Kry. *ürpây-* ‘ürpermek, tüyleri diken diken olmak’ (KryS:116). *Ürper-* fiili, Karluk alanında kökündeki uzunluğun tanığı olarak /h-/ ön türemelidir: YUyg. *hürpey-* 1. ‘(saçlar) karmakarışık olmak’; 2. ‘tiksinmek’, *hürpeyt-* 1. ‘saçlarını karmakarışık yapmak’; 2. ‘tiksindirmek’ (YUygTS:159), Özb. *hürpây-* ‘dik hâl almak, ürpermek’ (Öztürk, 1997:27).

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde oluş fiilleri türeten +*Ay-*ekli türemelerin bir bölümü, *ürpek+Ay-* > *ürpey-* gelişmesinde olduğu gibi, büzülmeye uğramış biçimlerdir: Kırg. *ülüy-* ‘(lâmba) çok zayıf ışık vermek’ (KırgS II:794) < **ülüğöy* < **ülüğ+ey-*, *ülüğdö- ay.* < **ülüğ+le-*, krş. TT (ağ.) *ülüz* ‘güçsüz ışık’ (DerS XI:4065), Kırg. *cılmay-* ‘gülümsemek’ (Kırg S I:210) < *cılmañ+ay-*, *cılmañ et-* ‘gülümsemek’(a.y.) Kzk. *ülkey-* 1. ‘büyümek, gelişmek’; 2. ‘genişlemek, hacmi artmak’ (Kzk-TürkS:597) < **ülken+ey-* < **ülken* ‘büyük, iri, kocaman’, Kzk. *iymiy-* ‘eğilmek, eğik hale gelmek’ (KzkTS, 120) < **iymey-* < **iymegey-* < **iymek+ey-* < *iymek* ‘eğik’, Kkalp. *jımıy-* ‘gülümsemek’ (KkalpTTS II:234) < **jımıy-ay-* < bk. *jımıyla-* ‘gülümsemek’, *kişirey-* 1. ‘derecesi düşmek’; 2. ‘küçülmek’ (KkalpTTS II:357) < **kişiregey-* < **kişirek+ey-* < *kişirek* ‘ufak, daha küçük’.

Kzk. *ürpi türpi* ‘tarumar, karışık, darmadağınık’ (Kzk-TürkS:600) ikilemesinde yer alan *ürpi* sözü, *ürper-~örper-* fiiliyle köktaşır: *ürpi* <**örpi* <**ör-pi* <*ör-*. Bu sözdeki *-pi* eki için bk. Kzk. *salpı* ‘sarkık, sarılmış’ (Kzk-TürkS:464) <*sal-pı-* <*sal-* 1. ‘bir nesneyi herhangi bir yere yerleştirmek, koymak’; 2. ‘ev, inşaat yapmak’; 3. ‘göndermek, yollamak’; 4. ‘ekin ekmek, yetiştirmek’ (Kzk-TürkS:462). *Sal-* ‘sarmak, sallanmak’ için bk. *salakta-* 1. ‘sarmak, sarkık olmak’; 2. ‘boş, avare dolaşmak’ (<*salak+la-*), *salapda-* ‘sarmak, sarkık olmak’ (Kzk-Türk S:462) <*salap+la-*, *salpağda-* 1. ‘sarmak, sallanmak’; 2. mec. ‘avare dolaşmak’ (Kzk-Türk S:464) <*salpan+la-*, Krç-Malk. *salpı* 1. ‘sarkık, sönük’; 2. ‘iç sıkıntısı, keder, mahzunluk’ (Krç-MalkTS:328) <*sal-* ‘koymak’ (Krç-MalkTS:326), *salın-* ‘sarmak’ (Krç-MalkTS:327), ETT *sal-* ‘sallamak’ (TarS V:3283,3284), Harz. *sal-* ‘koymak, sermek; bırakmak, terk etmek; sallamak’ (NF III:360), Çuv. *sul-* ‘başını sallamak, başı ile selam vermek, sallamak’ (Çuv-Türk S:192) <*sal-*, Krh. *yalpı* ‘yassı, enli, derinliği olmayan’ (DLT III:30) <**yal-pı*, TT (ağ.) *yalpak* ‘yassı, düz, kaygan’ (DerS XI: 4149) <**yal-pa-k*, Kzk. *jalpak* 1. ‘uçsuz, bucaksız, engin’; 2. ‘yassı, yayvan, yalpak’ (Kzk-TürkS:157), Kırg. *calpı* ‘umumî’, *calpağda-* 1. ‘yassılanmak’; 2. ‘geniş ve maharetsizce hareketler yapmak’ (KırgS I:170) <*calpağ+la-*, *calpıy-* ‘yassılanmak, ezilmek’ (a.y.) <*calpı+ay-*, *calpaktık* ‘yassılık’ (KırgS I: 169), Türkm. *yalpak* ‘sığ’ (Türkm-TürkS: 673) <**yal-*.

Aynı ikilemenin ikinci üyesi *türpi* (<**tür-pi*), *ör-~ör-* köküyle eş anlamlı *tür-* ‘kaldırmak’ fiilinden türemiş bir biçimdir: Kzk. *tür-* (II) ‘sıvamak, kıvrırmak’ (Kzk-TürkS:564), *türük* (II) ‘kalkık, kaldırılmış, katlanmış, dürülmüş’, *türüñki* ‘yukarı doğru kıvrılmış, kaldırılmış, kalkık’ (Kzk-TürkS:565), *türikerin* ‘kalın dudaklı’ (KzkTS:282), Kkalp. *tür-* ‘kaldırmak, kıvrırmak’ (KkalpTTS IV:367). Aynı kökten gelen şu fiil de *ürper-~örper-* (<**örper-*) fiiliyle aynı kavram alanındandır: Kzk. *türşik-* ‘tüyleri ürpermek, diken diken olmak’ (Kzk-TürkS:565), Kkalp. *türşik-* ay. (KkalpTTS IV:368) <*tür-çi-k-*; yapı bakımından krş. Krh. *tewçi-* ‘seyrekçe dikmek’ (DLT III:276) <*tew-* ‘eti şişe saplamak, dizmek’ (DLT I:401; DLT II:15), Kırg. *cılci-* ‘kımıldamak, hareket etmek’ (KırgS I:209) <*cıl-* ‘hareket etmek, kımıldamak; emeklemek; yere doğru fazla eğilerek yürümek’, Krç.-Malk. *kebçi-* ‘kurumak’ (Krç-MalkTS:251) <*keb-* ‘kurumak’. Fiilden fiil türeten *-CI-* ekine ilişkin bilgi almak için bk. Güngördü 2004:770-780.

TT (ağ.) *örceleş-* ‘(tüy) ürpermek’ (DerS IX:3343), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nden *örcesine gel-* ‘tüyleri diken diken olmak, tüyleri ürpermek (vücut tüyleri ve sakal hakkında; Tatarca): *cümlemiziñ tügleri ve sakalları örcesine gelir ya’nî tüglerimiz ülperir* (EÇSOS:186), YUyg. *öre tur-* ‘(saç) ürpermek’: *çëçim öre turdi* (YUyg TS:306) sözleri de *örper-~ürper-* fiilinin köküne ışık tutan ilgi çekici verilerdir. Bozulmuş biçim saydığımız *örsgars ol-*

‘tüylü bir şeyin tüyleri karmakarışık olmak’ (DerS IX:3349) birleşik fiili de *ör-~ör-* köküyle ilgilidir; krş. *garsala-* ‘karıştırmak’ (DerS IX:3349) <*garsa-(a)la- <*garsa- <*gar-sa- <gar- ‘karıştırmak’, *garcaş-* (I) ‘karışmak, birbirine girmek’ (DerS VII:1921) <gar- ‘karışmak, birbirine girmek’ <kar-, *örceş-* (II) ‘birbirine dolaşmak, karışmak’: *saçlarım birbirine örceşmiş* (DerS IX:3343), *örneştir-* (I) ‘karıştırmak, dolaştırmak’ (DerS IX:3349) <*örün+e-ş-tir- <*örün <*ör-ü-n <ör-~ör-, *hörse-~hörze-* ‘yumak ya da makaradaki iplik gevşeyip dolaşmak’, *hörset-* ‘masuradaki ya da yumâk halindeki ipliği dolaştırmak’ (DerS VII:2435) <örse- <ör-, *ürk-* (III) ‘sırçan denilen iğden çıkma bükülmüş iplik topağı birbirine karışmak, dolaşmak’ (DerS XI:4069) <ür-k-(pekiştirme eki) <*ür- <ör-~ör-.

Örceş-, *garcaş-* fiillerindeki *-caş-* eki için bk. ETT *karcaş-* ‘karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak’ (TarS IV:2287-2289), *karış katış* ‘karmakarışık’ (TarS IV:2308) < kar-(II) ‘karıştırmak, katmak, birleştirmek’ (TarS IV:2315-2318), Türkm. *bürceş-* ‘buruşmak, kırışmak’ (Türkm-TürkS:91) <*bür-* 1. ‘buruşturmak, kırıştırmak, çatmak’; 2. ‘büzmek’, *gerceş-* ‘gerginleşmek’ (Türkm-TürkS:252) <ger- ‘germek, çekmek’.

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *tülper-~tülber-*, *ürper-~örper-* fiiliyle eş anlamlı ve eş yapıtlı bir kelime olarak görülebilir: *tülber-* ‘esintiden, taranmamaktan saç dolaşmak, kabarmak’ (DerS X:4006), *tülper-* ‘titreyerek tüyleri diken diken olmak, ürpermek’ (DerS X:4008), *tülber-* ‘yel etkisiyle saç kabarmak, dağılmak’ (DerS XII:4777), *tülber-* ‘saç kabarmak, darmadağınık olmak’ (MersS:367) <*tül-pe-r- <*tül-, krş. *tülbür-~tülür* ‘dağınık, karışık saç: *Iraz tülbürünü topla* (DerS X:4006), *tülber-~tülür* ‘saçı darmadağınık, karmakarışık, kabarık: *yat tülberim yat, ne saça galacak, ne başa* (MersS:367), *tülbür* ‘saçı dağınık’ (DerS XII:4777) <*tüpler <*tül-pe-r-. Ayrıca bk. *tülü* (IV) ‘dağınık, kabarık (saç vb. şeyler için)’ (DerS X:4008) <*tül-ü, *tüler-* (III) ‘karmakarışık olmak’: *saçlarım tülerdi* (DerS X:4008) <*tül-e-r-, *tülüş-~tülüşmen* ‘kabarık, karışık saç’ (DerS X:4009) <*tül-üş, **tülüş+men*, *tülerük* ‘üşümüş, donmuş’ (DerS X:4008) <*tüler-ük*, *tülek ol-* ‘ocak başından kalkmamak, soğuğa dayanıksız olmak’ (DerS XII:4777) <*tül-ek, anlamca krş. *ürper-*, *tüyü dülek dülek ol-* ‘tüyü diken diken olmak’ (Mers S:368) <*dül-ek <*dül-. Tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında tanıklanmayan **tül-~*dül-*, ‘kalkmak, kabarmak’ anlamında bir fiil olmalıdır.

ETT *tül* ‘tüy’ (Marz:439) sözü, *tülper-~tülber-* fiilinin kökenine ışık tutmaktan uzak olduğu gibi tasarlanmış **tül-~*dül-* fiilinin *tür-* (yuk. bk.) ile ilgilendirilmesi de mümkündür. Nitekim Harezmi Türkçesi’nde tanıklanan *töl-* fiili ve onunla anlamdaş *tör-* fiili, bu birleştirmenin güzel bir örneğini oluştururlar: Harz. *töl-* ‘kazmak, delmek’ (KE II: 644), krş. Sah. *tüör-* ‘kazmak, kurcalamak’ (TDBUÜ: 43), Türkm. *dör-* 1. ‘kurcalamak’; 2. ‘aramak, araştırmak, karıştırmak, yoklamak’ (Türkm-TürkS: 173), TT (ağ.) *dör-* 1.

‘domuz burnu ile yeri kazmak’; 2. ‘(tavuk) yeri eşelemek’ (DerS IV: 1587) <AT *tör*-‘kazmak, kurcalamak, alt üst etmek’ (TDBUÜ: 184).

Ör~*ör*- ile eş anlamlı *ös*- ‘büyümek’(TDBUÜ:1183) fiilinden kökenlendiğini düşündüğümüz, Kastamonu ağzından derlenmiş /h-/ ön türemeli *hösber*-‘vücutta bir yer kabarmak’ (DerS VII:2436), *ürper*~*örper*- fiiliyle gerek yapı gerekse anlam bakımından benzeşir: *hösber*- <*ös-pe-r*-. Derleme Sözlüğü’nde Samsun ağzına ait bir veri olarak kaydedilen *ös*- ‘büyümek, boyu uzamak’ (DerS IX:3353) tek örnek olarak şüpheye karşılanmalıdır. Derleme Sözlüğü’nde bulunan öteki *ös*- örnekleri, Türkiye Türkçesi söz varlığına değil Kazak ve Karaçay lehçelerine ait oldukları için *hösber*- fiilinin köken açıklamasına doğrudan yardımcı olmaları beklenemez. Tarama Sözlüğü’ndeki Evliyâ Çelebi kaynaklı *üs*- ‘yetişip, büyümek’ (VI:4094), Tatarca bir ögedir: *ös*- ‘büyümek, yetişmek’ (EÇSOS:186). *Ös*~*ös*~*üs*- için bk. ET *ös*- ‘büyümek’ (EDPT:212), Harz. *ös*- ‘uzamak, büyümek; sevinmek’ (KE II:510), Kıpç. *ös*- (I) ‘bina veya ağaca çıkmak, tırmanmak’, *ös*- (II) ‘yetişmek, gelişmek’ (KıpçTS:212), Çağ. *ös*- ‘büyümek’ (ŞT:435); Saha. *üöske*- ‘bitmek, çıkmak, neş’et etmek’ (TDBUÜ:183) <*ös-ke*-(pekiştirme eki), Türkm. *ös*- 1. ‘büyümek, yetişmek, göğermek (bitki için)’; 2. ‘büyümek, yetişmek (insan için)’ (Türkm-TürkS:507), Kırg. *ös*- ‘büyümek, gelişmek’ (KırgS II:92), Kzk. *ös*-‘(saç, sakal vb.) uzamak’; 2. ‘büyümek, olgunlaşmak’; 3. ‘çoğalmak, artmak’ (Kzk-Türk S:432), Başk. *üs*- 1. ‘bitmek (bitki için)’; 2. ‘büyümek’, Tat. *üs*- ay., Özb. *ös*- ay., YUyg. *ös*- ay. (KTLS I:74, 75;90, 91), Alt. *ös*- 1. ‘artmak’; 2. ‘büyümek’ (Alt-TürkS:144), Tel. *ös*- ‘büyümek, gelişmek’ (TelS:80), Şor. *ös*- ‘büyümek, yetişmek’ (ŞorS:73), Hks. *ös*- ay. (Hks-TürkS:339), Krç.-Malk. *ös*- ‘büyümek, gelişmek’ (Krç-MalkTS:318).

ET *örmen* ‘şiş, kabarcık veya başka deri hastalığı’ (OTWF I:389), *örmän* ‘geçmez, onmaz bir deri hastalığı, tuzlu balgam hastalığı (cilt rahatsızlığı)’ (EUTS:152) <*ör-men*<*ör*- ‘ çıkmak (yukarı), yükselmek’ (EDPT:195); krş. Türkm. *örgün* ‘mikrop; vücutta ortaya çıkan leke, döküntü’ (Türkm-TürkS:506) <*ör-gün* <*ör*- ‘dökmek, meydana çıkmak (yara, döküntü vb. için)’, TT (ağ.) *hörtük* ‘yara (ilenç olarak kullanılır)’ (DerS VII:2435), *hörtük* ‘bilinmeyen, iyileşmeyen yara’ (DerS XII:4520) < **hör-t-ü-k* <*hör* <*ör*, Kzk. *ösindi* ‘insan veya hayvanın vücudunda çıkan ur’ (Kzk-TürkS:433) <*ös-i-ndi* <*ös*- kelimeleri, *hösber*- fiilinin çözümlemesine katkı sağlayacak nitelikte verilerdir.

Sonuç olarak, gerek *ör*~*ör*- ‘yükselmek, belirmek, çıkmak’ kökünden gelişen sözler gerekse aynı kavram alanında buluşan başka verilerin ışığında, *ürper*- fiilinin bu kökle ilgilendirilmesi gerektiği kesin bir biçimde söylenebilir. *Ör*~*ör*- kökünün tanıklığında ikincil bir biçim saydığımız *ürper*- ve onunla aynı tabandan gelişen *ürpek*, *ürpeş*- *ürpet*- gibi gelenekli okunuşların Eski

Türkçe ve Orta Türkçe çalışmalarında söz başı ünlüsü /ö/ olarak (*örper-*, *örpek*, *örpet-*, *örpeş-*) yer almalarının (krş. Gülensoy, 2007: 668-673, 995) daha doğru olduğu görüşündeyiz. *Ör-~ör-* ‘çıkmaq, belirlemek, yükselmek’ kökünden *-pA-* pekiştirme ve ulandığı nesnesiz tabanla eş anlamlı oluş fiilleri türeten *-(x)r-* ekleriyle gelişen *örper-~ürper-* fiilinin ana biçimi, *örper-* olarak tasarlanmalıdır.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

AD II: KOŞAY, Hâmit ve Orhan Aydın (1952), *Anadilden Derlemeler II*, Ankara, TDK Yayınları.

ağ. : ağız

Alt. :Altay Türkçesi

Alt-TürkS : *Altayca-Türkçe Sözlük* (1999), (Hızl.: Emine Gürsoy-Naskali ve Muvaffak Duranlı), Ankara, TDK Yayınları.

AT: Ana Türkçe

AY: ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III.Kitap (=5.Bölüm)*, Ankara, Odak Ofsset.

ay. : aynı anlamda

a.y. : aynı yer

Azb. : Azerbaycan Türkçesi

AzbDL : *Azerbaycan Dialektoloji Lügati I* (1999), *II* (2003), (Red.: M. Ş. Şireliyev ve M.İ. İslamov), Ankara, TDK Yayınları.

AzbTS : ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul, MEB Yayınları.

AzTDK: HACALOĞLU, Recep Albayrak (1998), *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*, Ankara, TTK Basımevi.

Başk. : Başkurt Türkçesi

bk. : bakınız

CLAUSON, Sir Gerard (1967), “Eski Türkçe Üzerine Üç Not”, *TDAY-B 1966*, Ankara, s. 19- 37.

Çağ. : Çağatay Türkçesi

ÇAĞBAYIR, Yaşar(2009), *Yukarı Karaçay (Kocapınar) Köyü Ağzı (İnceleme ve Sözlük)*, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Çuv. : Çuvaş Türkçesi

Çuv-TürkS : BAYRAM, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya, Tablet Yayınları.

DLT: ATALAY, Besim (1992), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*, Ankara, TDK Yayınları.

DerS : TDK (1963-1982), *Derleme Sözlüğü I-XII*, Ankara, TDK Yayınları.

EÇSOS: DANKOFF, Robert (2008), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Sözlüğü*, (Katkılarla İngilizce’den çeviren: Semih Tezcan), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

EDPT: CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press.

- ET : Eski Türkçe
- ETG : GABAIN, A.von (1988), *Eski Türkçe Grameri* (Çev. : Mehmet Akalın), Ankara, TDK Yayınları.
- ETT : Eski Türkiye Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi
- EUTS : CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I(A-N), II (O-Z)*, Ankara, TDK Yayınları.
- GÜNGÖRDÜ, Erol (2004), “Fiilden Fiil Türeten -çı/-çi- Eki Üzerine”, *Türk Dili*, S. 636, (Aralık), Ankara, s. 770-780.
- _____ (2009), “-van Ekinin Yapısı”, *TDAY-B 2006/II*, Ankara, s. 41-50.
- Harz: Harezmi Türkçesi
- Hks: Hakas Türkçesi
- Hks-TürkS: ARIKOĞLU, Ekrem (2005), *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- İrşM: TOPARLI, Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâfin*, Ankara, TDK Yayınları.
- KASAPOĞLU, ÇENGEL, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KB: ARAT, R. Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III:İndeks*, (Yyl.:Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya- Nuri Yüce), İstanbul, TKA E Yayınları.
- KE : ATA, Aysu (1997), *Nāsırü'd-dīn Bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī, Kısasü'l Enbiyā (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*, Ankara, TDK Yayınları.
- Kıpç: Kıpçak Türkçesi
- KıpçTS : TOPARLI, Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları.
- Kırg. : Kırgız Türkçesi
- KırgS : YUDAHİN, K.K. (1988), *Kırgız Sözlüğü I-II*, (Çev.: Abdullah Taymas), Ankara, TDK Yayınları.
- KırgTTS: *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sөzdüğü* (1969), (Red.:E. Abduldayev, D. İsayev), Frunze, Mektep Basması.
- KİF : ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebū Hayyān, Kitabu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk, Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara, KÖKSAV Yayınları.
- Kkalp. : Karakalpak Türkçesi
- KkalpTTS : *Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü I-IV* (1982-1992), Nökis, Karakalpakstan Baspası.
- Krç.-Malk. : Karaçay- Malkar Türkçesi
- Krç-MalkTS:TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları.
- Krh. : Karahanlı Türkçesi
- krş. : karşılaştırınız
- Kry.: Karay Türkçesi
- KryS: ÇULHA, Tülay (2006), *Karaycanın Kısa Sözcük Varlığı (Karayca-Türkçe Sözlük)*, İstanbul, Kitap Matbaası.
- KTLS : ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara, KB Yayınları.

- KTSV: BOROVKOV, A.K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. : H. İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), Ankara, TDK Yayınları.
- KurT: TOPALOĞLU, Ahmet (1978), Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi II (Sözlük)*, Ankara, KB Yayınları.
- KW: KUNOS, Ignác (1999), *Kasantatariches Wörterverzeichnis*, (Zusammengestellt von Zsuzsa Kakuk unter Mitwirkung von İmre Baski), Ankara, TDK Yayınları.
- Kzk. : Kazak Türkçesi
- KzkTS : KEĐESBAYEV İ. K. vd. (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (Terc. : Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar), İstanbul, TDAV Yayınları.
- KzkTTS : KEĐESBAYEV İ.K. vd. (1959-1961), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi I-II*, Almatı, Kazak SSR Gılım Akademiyasının Baspası.
- Kzk-TürkS : KOÇ, Kenan vd. (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Marz : KORKMAZ, Zeynep (1973), *Marzuban-nâme Tercümesi*, Ankara, AÜDTCTF Yayınları.
- ME: YÜCE, Nuri (1988), Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd Bin èOmar Bin Muhammed Bin Aħmed Ez-Zamaðşarî El- Hwârizmî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara, TDK Yayınları.
- MersS: TOR, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul, Kitap Matbaası.
- MBTS: AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.
- NF: ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdîs, UşmaðlarınıÆ Açuk Yolu*, III, Dizin-Sözlük, Ankara, TDK Yayınları.
- OrhTG: TEKİN, Talat (2000), *Orhan Türkçesi Grameri*, Ankara, Sanat Kitabevi.
- Osm. : Osmanlı Türkçesi
- OTWF: ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation I-II*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz.
- OYTŞ: TEKİN, Talat (1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvānu Lugāt'it-Türk'teki Manzum Parçalar*, Ankara, TDK Yayınları.
- Özb.: Özbek Türkçesi
- Özb-TürkK: YAMAN, Ertuğrul ve Nizamiddin MAHMUD (1998), *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi Ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara, TDK Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara, TDK Yayınları.
- Saha. : Saha Türkçesi, Yakut Türkçesi
- SDD: TDK (1947), *Söz Derleme Dergisi III*, İstanbul, TDK Yayınları.
- ŞT: Şecere-i Terâkime (1996), (hızl. Zuhal Kargı Ölmez), Ankara, Simurg Yayınları.
- Şor. :Şor ağzı
- ŞorS : TANNAGAŞEVA, N.N. Kurpeşko ve Şükrü Haluk AKALIN (1995), *Şor Sözlüğü*, Adana, ÇÜ Basımevi.
- TarS: TDK (1963-1972), *Tarama Sözlüğü I-VIII*, Ankara, TDK Yayınları.
- Tat. : Tatar Türkçesi
- TDBUÜ= TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı-Simurg.

Tel. : Teleüt ağzı

TelS: RYUMİNA-SIRKAŞEVA, L.T. ve N.A. KUÇİGAŞEVA (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, (Çev.: Şükrü Haluk Akalın ve Caştegin Turgunbayev), Ankara, TDK Yayınları.

TT: Türkiye Türkçesi

Tuv. : Tuva Türkçesi

TuvTS: ARIKOĞLU, Ekrem ve Klara KUULAR (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları.

Türkm. : Türkmen Türkçesi

Türkm-TürkS: *Türkmençe-Türkçe Sözlük* (1995), (Hızl.: Talat Tekin vd.), Ankara, Simurg Yayınları.

yuk. bk. : yukarıya bakınız

YUyg. :Yeni Uygur Türkçesi

YUygTS: NECİP, Emir Necipovic (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev.: İklil Kurban), Ankara, TDK Yayınları.